

спогадах фактичний матеріал дозволяє значно доповнити картину побуту курсисток, почерпнуту з інших видів джерел.

Поряд зі значною присутністю суб'єктивного чинника, спогади слухачок вищих жіночих курсів підросійської України є унікальним історичним джерелом для відтворення повсякденного життя здобувачок вищої жіночої освіти. Написані, безперечно, талановито, спогади все ж акцентують увагу лише на одному аспекті життя курсисток - навчальній діяльності, залишаючи на другому плані або взагалі опускаючи відомості про матеріальне становище дівчат, умови облаштування їхнього побуту, способи проведення дозвілля. І це, в дійсності, закономірно, адже згадані мемуаристки весь свій час присвячували науковому самовдосконаленню, про що свідчать результати їхньої подальшої роботи на науковій і освітянській ниві.

Література:

1. Атлас Д. Памяти профессора-друга / Доротея Атлас. - Одесса : Б. и., 1914.-42 с.
2. Беренштам-Кістяковська М. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-их та початку 1890-их років / Марія Беренштам-Кістяковська // За сто літ : матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. - К., 1928. - Кн. 3. - С. 206-225.
3. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка, ф. 150, спр. 86, 395 арк.
4. Єгунова-Щербина С. Пам'яті В.Б.Антоновича (Сторінка споминів) / Софія Єгунова-Щербина // Україна. - 1928. - Кн. 5. - С. 94-98.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України *м. В. І. Вернадського, ф. 267, спр. 17, 166 арк.
6. Полонська-Василенко Н. Спогади / Наталія Полонська-Василенко. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. - 591 с

Володимир Дребот
(м. Житомир)

ВКЛАД НІМЦІВ У РОЗВИТОК СУКОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В XIX - НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Більшість етнічних німців Правобережної України займалися сільським господарством, проте частина німців була зайнята в різних галузях промисловості. Найпомітніший внесок німецькі поселенці

зробили в розвиток суконної промисловості Правобережної України в XIX - на початку XX ст., що й стане предметом нашого дослідження.

Фабричне виробництво сукна виникло з ініціативи великих землевласників, котрі у влаштуванні фабрик для переробки шерсті вбачали джерело отримання значних прибутків. Суконна промисловість Правобережжя мала давні традиції, а на початку XIX ст. Волинь і Поділля займали перші місця в Україні за обсягами виробництва сукна. Проживаючі тут іноземці також проявляли інтерес саме до суконної промисловості. Відомості про фабрики і заводи 1823 р. містять дані про підприємства, власниками чи орендарями яких були німці: у Подільській губернії - Йосип Каппель (с. Ворошилівка Вінницького повіту), Отто Байер (містечко Гранове Гайсинського повіту), Тадеуш Байер (містечко Ладижин Гайсинського повіту) [5, С.387]. Серед підприємців Волинської губернії фігурували імена німців Гааге та Шмідта у Володимирському повіті, Фрідріха Галле в Острозькому повіті [5, с.383].

Швидкому зростанню кількості суконних фабрик сприяла зміна митної політики Російської імперії щодо Царства Польського. У березні 1832 р. був виданий указ про дозвіл власникам суконних фабрик, майстрам і сукнарям, котрі проживали в Царстві Польському, переселятися до Росії. Власники фабрик (як російські піддані, так й іноземці) могли засновувати фабрики в мібтах та повітах, на 10 років звільнялися від податків та повинностей, мали право не записуватися в гільдію. Майстри та робітники могли не вступати в цехи, а ті з них, хто записався, звільнялися на три роки від повинностей. Сукнарі користувалися правами колоністів і назавжди звільнялися від рекрутської повинності [3, с 136-137]. У травні 1832 р. міністерству внутрішніх справ було надано право приймати в стан колоністів тих ремісників-іноземців, які можуть бути корисними для колоній [4, С.345].

Після польського повстання 1830-1831 рр. посилюється іміграція іноземних колоністів на Правобережну Україну. Велика кількість майстрів та ремісників, переважно німецького походження, переселяється на Поділля, Волинь та Київщину з Польщі і навіть безпосередньо з Пруссії. У 30-і роки XIX ст. виникли німецькі промислові колонії в Коростишеві Радомисльського повіту Київської губернії, Дунаївцях Ушицького повіту Подільської губернії, Вовнянці поблизу містечка Рожище Луцького повіту Волинської губернії.

У 1878-1879 рр. серед 41 суконного фабриканта Волині 26 були пруськими підданими, один - австрійським підданим, троє - німецькими колоністами. 25 з них проживали в м. Рожище Луцького повіту. У Київській губернії з 15 власників суконних фабрик 12 мали пруське підданство, а всі фабрики знаходилися в Коростишеві Радомисльського повіту. У числі 60 власників суконних підприємств Поділля було 42 пруських підданих і один австрійський. Більшість

фабрик розташовувалася в Дунаївцях, тільки одна - в Немирові [6, С.172].

Обстеживши наприкінці 80-х років XIX ст. сім суконних фабрик, що належали німцям у м. Коростишів, окружний фабричний інспектор Київської губернії зазначав, що всі вони здійснювали виробництво, використовуючи кінний привід. На них, зазвичай, працювали сам власник з сім'єю та 3-5 найманих робітників, широко використовувалася дитяча праця, яка оплачувалася в значно меншому розмірі. На фабриках панувала антисанітарія, була відсутня вентиляція [2, арк.78-79 зв.].

Подібна ситуація спостерігалася й на суконних підприємствах Вовнянки в Луцькому повіті Волинської губернії. Замітки інспектора свідчили про технічну відсталість підприємств, важкі умови праці, невисоку заробітну плату [2, арк.101-104]. Порівняно кращою була ситуація на дунаєвецьких фабриках, хоча й тут вони здебільшого були невеликих розмірів та мали незначний обсяг виробництва. Ефективність праці була низькою. Майже всі дунаєвецькі фабриканти були родичами, фабрики переходили в спадщину до синів, зятів, інколи ділилися між братами.

У 1867 р. в суконному виробництві Дунаєвець відбувся переломний момент - встановлено перший паровий двигун. У 1883 р. матеріальну базу діючих фабрик становили 12 парових (94 кінські сили), 28 кінних (81 кінська сила) машин, одна водяна і одна парова постригальна з ворсильною, фарбувальною, а також 261 ткацький верстат [9, с.51]. Технічний прогрес не обминув і суконні фабрики в Коростишеві. Так, у 90-і рр. XIX ст. парові двигуни було встановлено на фабриках Р.А. Гросса та Р.К. Арнгольда [1, арк.154].

Найкращим періодом для суконного виробництва в Дунаївцях вважають 1878 та 1879 рр., коли на 54 місцевих фабриках вироблялося щорічно 40 тис. штук сукна по 30 аршин у штуці на суму ДЮ: 1,5 млн. руб. У 1892 р. вартість виробленої продукції становила 406600 руб. Переважна більшість фабрик виготовляла тонке сукно досить хорошої якості. Своє сукно дунаєвецькі фабриканти збували оптовим фірмам у Харкові і Полтаві, частину відправляли у Варшаву, частину на ярмарок в Ярмолинці [8, с.27-28]. Сировинною базою було місцеве вівчарство. Зі збільшенням обсягів виробництва вовну привозять з Полтавщини, Харківщини, Бессарабії, Криму, з середини XIX ст. - з Іспанії та Австралії. Фарбу постачали з Бердичева, Славути, Прибалтики.

Серед коростишівських фабрик найкращі показники Демонстрували підприємства Р. Арнгольда та В. і Р. Гроссів, вартість виробленої ними продукції становила по 9800 руб. Вовну переважно купували в різних містах України: просту - у Бердичеві, Фастові, Києві, більш високої якості - у Полтаві та Харкові. Матеріали, потрібні для

виробництва, купувалися в Бердичеві (фарби, мило), Одесі (мило, фарби, сода), Пінську (олія), Полтаві (олія). Продукцію здебільшого збували на місці - у Житомирі, Бердичеві, а також в Курську, Балті, Полтаві. Крім простого сукна, виготовляли шалі, шарфи, бурки, трико, шевйот [8, с.65].

На більшості фабрик Великої Вовнянки виготовляли просте грубе сукно, яке збувалось на місцевих ринках або ж перекупникам. Шерсть для роботи скуплялася місцева. У 1892 р. вартість виробленої продукції на фабриках була різною - від 100 аршинів сукна вартістю 50 руб. на фабриці селянина Г. Ланге до 9 000 аршинів сукна вартістю 4500 руб. на фабриці купця К. Брокера [8, с 153].

На Волині у м. Рожище у 1870 р. прусський підданий Карл Тонн заснував фабрику, на якій у 1892 р. виготовлено 15300 аршинів тонкого простого сукна вартістю 15600 руб. [2, арк.100-101]. З 1882 р. в селі Ємільчин Новоград-Волинського повіту функціонувала суконна фабрика Карла Біншінга потужністю 450 аршинів сукна на рік, а її річний прибуток складав 9000 руб. [7, с.63].

Отже, вивчення національного складу суконних фабрикантів, виробництва сукна, обсягів та якості продукції свідчить, що німецькі підприємці зробили значний вклад в розвиток суконного виробництва Правобережної України у ХІХ ст.

Література:

1. Центральний державний історичний архів України (м. Київ) (далі - ЦДІАУК). - Ф. 574. - Оп.1. - Спр.7.
2. ЦДІАУК. - Ф.575. - Оп.1. - Спр.4.
3. ПСЗ. Собр. 2-е.- СПб., 1833. - Т. 7: 1832. - № 5224.
4. ПСЗ. Собр. 2-е.- СПб., 1833. - Т. 7:1832. - № 5404.
5. Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні. [В 3 ч.]. - Ч. 1: Ремесло і мануфактура / Нестеренко О.О.; [відп. ред. Л.Е. Горелік]. - К.: Вид-во АН УРСР, 1959. - 496 с
6. Оглоблин А.П. Очерки истории украинской фабрики: Предкапиталистическая фабрика. Киев: Государственное издательство Украины, 1925. - 234 с.
7. Список фабрик и заводов России. 1910 г. - СПб., 1910. - 1418 с.
8. Фабричная и заводская промышленность в районе Юго-Западных железных дорог. Вып. III. - К., 1895. - 267.
9. Філінюк А.Г. Фабрично-заводське виробництво міста Дунаєвець наприкінці ХVІ-ХХ ст. // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: матеріали наукової краєзнавчої конференції. - К.: Рідний край, 1997. - 248с.